

КОМЕНТУВАННЯ ПЕРСОНАЛІЙ У ЛИСТУВАННІ
ТА ЩОДЕННИКУ Т. ШЕВЧЕНКА: ДОСВІД С. ЄФРЕМОВА

У статті розглядаються коментарі Сергія Єфремова до III ("Листування") та IV ("Щоденні записки (Журнал)" томів "Повного зібрання творів Т. Шевченка". Значну увагу приділено С. Єфремову як коментаторові імен та прізвищ у текстах митця. З'ясовується роль і значення аналізованих коментарів у розвитку українського шевченкознавства.

Ключові слова: шевченкознавство, коментар, особливості взаємовпливу, епістолярій, щоденникові записки.

Olha Melenchuk. Comments on persons in Taras Shevchenko's letters and diary: Serhiy Yefremov's account

The article deals with Serhiy Yefremov's comments to the 3rd ("Letters") and 4th ("Daily writings / Journal") volumes of "The Complete Works" by T. Shevchenko. Considerable attention is paid to S. Yefremov himself, particularly to his activities as a commentator of names in Shevchenko's texts. The author also inquires into the role and importance of S. Yefremov's commentary in the development of Shevchenko studies in Ukraine.

Key words: Shevchenko studies, commentary, interaction, correspondence, diary entries.

Наукова діяльність С. Єфремова періоду співпраці зі Всеукраїнською академією наук позначилася новими творчими звершеннями та досягненнями. У цей час із-під пера дослідника з'явилися ґрунтовні монографічні розвідки, присвячені життєво та творчому шляху багатьох письменників; серед них чільне місце посідає Т. Шевченко. 1921 року, коли С. Єфремов очолив Комісію для видання пам'яток новітнього українського письменства, створену при ВУАН, одним із головних завдань було поставлено підготовку повних академічних видань творів І. Франка, М. Драгоманова, В. Антоновича, Т. Шевченка. 1923 року був затверджений план роботи над академічним виданням творів Т. Шевченка в десяти томах (Т. I. – II. – поезії; Т. III. – Листування; Т. IV. – Щоденні записки; Т. V. – VI. – Російські повісті та поеми; Т. VII. – Малюнки; Т. VIII. – X. – Матеріали до біографії та творчості Т. Шевченка). Через фатальні обставини заплановане вдалося виконати лише частково: світ побачили два томи "Повного зібрання творів Тараса Шевченка" під загальною редакцією С. Єфремова: "Щоденні записки (Журнал)" (Т. IV) (1927) та "Листування" (Т. III) (1929). Особливу цінність обох цих томів становить науково-довідковий апарат, що вміщує насамперед примітки та розгорнуті коментарі. Окрім С. Єфремова, у складанні коментарів брали участь А. Лобода, В. Міяковський, Д. Ревуцький, О. Новицький, М. Новицький, П. Филипович та П. Рупін. Першочергова робота над Щоденником і листуванням мотивувалася тим, що це був найменш відомий, освоєний та вивірених матеріал в українському шевченкознавстві початку 20-х рр. ХХ ст.

Коментарі, написані С. Єфремовим, вирізняються стислістю, функціональністю, добре продумані та сформульовані, мають прикметні стильові риси. Тематично вони поділяються на текстологічні, історико-літературні й естетично-психологічні. Історико-літературні коментарі, відповідно, вкладаються в певні рубрики: історичні, культурні, суспільні реалії, персоналії, художні особливості, біографічні джерела творів. Аналізуючи історико-літературні коментарі, бачимо, що найбільшої ваги вчений надає з'ясуванню імен і прізвищ. Цей аспект варто розглянути докладніше.

С. Єфремов пояснює понад триста персоналій, які трапляються в листуванні та Щоденнику. Окрім того, переважно він розкриває стосунки згадуваних осіб із Шевченком. Зокрема, подає детальні характеристики взаємин Т. Шевченка з К. Брюлловим, Я. Кухаренком, В. Рєпніною, В. Обручовим,

С. Сераковським, М. Осиповим, С. Аксаковим, М. Юзефовичем, Л. Дубельтом, К. Бюрно, П. Кулішем, М. Максимовичем, М. Костомаровим, Г. Квіткою-Основ'яненком, Марком Вовчком, М. Гоголем, М. Лермонтовим, Ф. Толстим та ін. Подеколи розгорнуті довідки про окремих персон перетворювалися на самодостатні статті. З-поміж таких вирізняються розвідки про О. Герцена, В. Рєпніну, родину Аксакових, П. Куліша й М. Гоголя, про подробиці їхнього особистого й творчого життя та стосунки з Т. Шевченком. Приміром, у IV томі дослідник порушує проблему встановлення точної дати першого знайомства П. Куліша з Т. Шевченком, розмірковує над причиною складності їхніх стосунків, акцентує інтереси, характери обох письменників, вирізняє спільне і відмінне у способі життя, наголошує на ідейно-естетичних уподобаннях. Взаєминами Шевченка й Куліша цікавилися М. Євшан, О. Грушевський, М. Слабченко, І. Айзеншток, П. Зайцев та ін. Попри вже опубліковані дослідження науковців у цьому напрямку (хоча, за твердженням С. Єфремова, дуже побіжні й “тільки біографи обох письменників (з одного боку Чалий і Кониський, з другого – Маковей та Шенрок) спинялися епізодично на окремих моментах отих стосунків, маючи до того ж щодо Куліша подекуди апологетичні завдання” [9, 277]), коментатор не бажав ставати на бік Куліша чи Шевченка, виправдовуючи одного й докоряючи другому; він прагнув дати найповнішу й по змозі об’єктивну науково-критичну оцінку непростих взаємин письменників. Осмислюючи причини їхньої певної обопільної неприязні, Єфремов передусім указує на особливості індивідуальних характерів: “Видимо, коректному, розважному, уміркованому й статечному, з мріями про аристократичну свою вдачу Кулішеві кипуча безпосередність та непомірованість молодого Шевченка з його життям художника-богеми здалася тим “цинізмом”, якого не міг ніколи стерпіти Куліш; обидва письменники, зійшовшись близько інтересами, разом з тим певне завжди почували між собою якусь дистанцію, якийсь холодок, що повівав між їми” [9, 278]. Інша причина, котра провокувала неприязнь, за словами С. Єфремова, криється в бінарності поглядів П. Куліша на особу Т. Шевченка, і це найголовніше. “Але ставлячи так високо поетичний таланти Шевченка, – пише дослідник, – хоча й з деякими, як згодом побачимо, хитаннями, Куліш інакше ставився до особи поета. Ми вже знаємо признання Куліша, що він з першого разу “не зовсім уподобав Шевченка за його цинизм, зносив його нориви ради його таланту”. Питання про “цинізм” Шевченка та його “норови” ми облишимо на боці, бо специфічне витолковування у Куліша цих слів занадто вже б’є в вічі. Не в цьому бо “цинізмі” та й не в “норовах” сила, а в тому двоїстому погляді, що викохав сам Куліш на свого геніяльного сучасника, якого він уживав і другом, і братом, але ставився не завжди по-дружньому і вже менш усього по-братерському” [9, 281]. Приватне листування обох письменників, на думку С. Єфремова, – найкраще джерело до повного розуміння їхніх взаємин, той документ, у якому правдиво відтворено внутрішній світ цих людей, їхні думки та характери, світобачення тощо. Питання стосунків Куліша й Шевченка залишалося тоді ще недостатньо вивченим через брак матеріалів, тому С. Єфремов, послугуючись лише першоджерелами (приватна кореспонденція письменників та автобіографічна праця “Жизнь Кулиша”) на основі їх докладного аналізу, доводив таке: “<...> Шевченко так чи інакше протестував був проти диктаторства Кулішевого в письменстві; Шевченко більш цінючи безпосередній порив натхнення, аніж холодне розумування, боявся і за свої, і за інших письменників твори, коли вони потрапляли до рук розважному Кулішеві. І це стерпіти самолюбному Кулішеві було над силу. Стосунки холопи, рвалися. Смерть Шевченка була наче трохи загіршила Кулішеві спогади, але тільки на якийсь час. Щоб з тим більшою потім різкістю вирвалось нерозважне слово осуду” [9, 284]. Академік, спираючись

на власні спостереження й досліди, дійшов неупереджених висновків і дав найточнішу оцінку опозиції Шевченко/Куліш. “Обом їм було що взяти одному в одного. І вони брали, обопільно себе доповнюючи. І сама протилежність у вдачах, що кінець-кінцем розвела їх особисто, сприяла тим інтелектуальним впливам і тісно спарувала цих двох найвизначніших заступників української свідомости. І цих зв’язків не розірвано навіть загонистими вихватками Куліша проти свого великого сучасника: навіть бунтуючись проти його, Куліш усе ж перебував під його впливом, який зростав, можна сказати, пропорційно до бажання його скинути” [9, 285].

Окремі уточнення подано в коментарях про Марка Вовчка. Зокрема, дослідник припускає, що однією із причин ворожнечі між Шевченком і Кулішем могла стати творчість жінки-прозаїка. Як приклад С. Єфремов цитує один із листів П. Куліша, де міститься зізнання, що Шевченко неодноразово дорікав йому за редагування оповідань цієї авторки. Уважаючи Марка Вовчка за цілком сформовану письменницю, поет був переконаний, що подібні втручання з боку Куліша в її тексти лише призводять до втрати авторського стилю. Однак коментатор не впевнений, що саме це могло погіршити взаємини Т. Шевченка з П. Кулішем, бо “це справа ще зовсім не вияснена і вимагає спеціального досліджу” [9, 670].

Окрему ремарку стосовно цієї проблеми вносить І. Дзюба. “В радянському літературознавстві, – пише він, – починаючи від 30-х років, запанувала тенденція протиставляти Куліша Шевченкові, робити з них принципових ворогів (“революційний демократ” і “родоначальник українського буржуазного націоналізму” та ін.). Насправді Куліш розумів і цінував геній Шевченка, намагався сприяти йому в публікаціях, давав поради, які Шевченко нерідко визнавав слушними та враховував. Інша річ, що Куліш у пошуках адекватної відповіді на складну історичну реальність не відзначався послідовністю, його погляди драматично змінювалися (хоч було в нього й стале: насамперед його “хутірний” аристократизм), – і на схилі свого віку він припускався несправедливих суджень про свого колишнього побратима (втім, слово “побратим”, мабуть, не пасує до цього гоноровитого інтелектуала)” [2, 168-169]. Іще не маючи доступу до всіх тих матеріалів, на які спирається І. Дзюба, ідею однозначно непримиренної ворожнечі обох письменників відкидав і С. Єфремов.

Інша тема, якої торкається коментатор, вважаючи, що вона “одна з найцікавіших може в біографії й літературному крузі нашого поета” [9, 350] – це “Шевченко і Гоголь”. С. Єфремов здавна цікавився життям і творчістю останнього. Проблема національного роздвоєння митця була серед тих, які повсякчас “інтригували” критика. На окрему увагу заслуговує його спроба оцінити специфічність взаємного інтересу Гоголя та Шевченка й визначити, в яких взаємозв’язках та взаємовпливах перебували між собою творчі індивідуальності обох письменників. На думку С. Єфремова, зв’язок Гоголь – Шевченко вкладається в поняття “антагонізму”, яке визначає їхні стосунки впродовж усього життя. Відмінності у ставленні митців один до одного, за присудом Єфремова, істотно різняться своєю природою. Т. Шевченко, який ставить “між собою та Гоголем якусь дистанцію, не поводить щодо його так натурально-просто, як звик поводитися з любленими й шанованими людьми” [9, 356], усе ж визнає за письменником “його “сміх”, його сатиричний показ дійсности, його глибоке прозирання в життя і висміювання його вад” [9, 354]. На жаль, російський автор знаходив у доробку та способі життя свого колеги більше негативного, ніж позитивного. С. Єфремов вважає, що закид М. Гоголя на адресу Шевченкової творчості, нібито в ній “дегтю больше, чем самой поэзии” [9, 357], – це ключ до розуміння й реконструкції справжнього ставлення

одного митця до другого. Наголошуючи на співіснуванні обох письменників у межах однієї доби, коментатор визначає, зрештою, причини їхньої ворожості: “Дві монументальні постаті великих, найвизначніших за весь XIX вік, українців не тільки індивідуальні нахили, а й об’єктивна дійсність того часу поставили навпроти себе, звели як антагонистів... Їх можна вважати за символічні взагалі в нашій недавній історії постаті. Одна знаменувала зусилля поміщицької класи, що одживала призначений їй вже історією вік; друга – змагання робучого люду, що саме прокидався потужним порухом до людського життя. Одна дивилася назад, у минуле; друга – вперед, у майбутнє. Одна була, беручи вираз Франка, епілогом, друга – прологом. Одна тривожно хапалась за традиційні привілеї в культурі; друга спокійно віддавала належне попередньому набуткові й брала з нього краще на свою потребу. Гоголь і Шевченко – обидва почали нову сторінку кожен в історії свого письменства, але на цьому схожість їх і кінчається. Далі шляхи розходяться, як непримиренних антагонистів у роботі, в способах її і в наслідках, хоча, звичайно, ця протилежність їм самим ще не була ясна цілком, швидче існувала в потенції, у відчутті, ніж у свідомості. Антагонізм цей історія на наших очах розв’язала вже либонь остаточно. Але ці дві великі постаті найвизначніших українців XIX ст. на віки лишаються, як пам’ятник тієї трагічної боротьби, що через неї український народ ішов до кращої будучини” [9, 359]. Це образне порівняння постатей Шевченка й Гоголя, попри навіть дещо прямолінійну “соціологічність”, суттєво допомагає осмислити витоки та походження непримиренної суперечності, яка існувала між обома письменниками. Варто погодитися з П. Одарченком, який стверджував, що саме у змістовній частині коментарі С. Єфремова “Шевченко і Куліш” та “Шевченко і Гоголь” “становлять цілі закінчені монографії” [7, 176] у творчому доробку академіка.

Не менш цікаві довідки про російських письменників і публіцистів, зокрема про С. Аксакова та його родину [9, 507-510, 700-703] й О. Герцена [9, 526-529]. Російського письменника Сергія Аксакова Єфремов порівнює із Г. Квіткою-Основ’яненком: мовляв, обидва автори мають схожу вдачу й багато спільного між собою. На думку коментатора, постать С. Аксакова чи не найбільше імпонувала самому Т. Шевченкові. За життя поет мав нагоду познайомитися з російським письменником та його родиною ближче. С. Єфремов переконаний, що С. Аксаков, який товаришував із поетовими приятелями (О. Бодяньський, П. Куліш, М. Максимович, М. Щепкін), першим зробив крок до близького знайомства. Він подарував Т. Шевченку авторський примірник “Семейной хроники”, на що той зреагував теж по-особливому, надіславши свій портрет і для перегляду першу частину повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”. Пізніше Т. Шевченко декілька разів бував у помешканні С. Аксакова; як зауважує С. Єфремов, “обидва письменники один на одного зробили якнайкраще вражіння, і між ними зносини не порвалися” [9, 509]. Коментатор припускає, що саме “думка Аксакова остаточно переважила в Шевченкові вагання щодо виступу перед громаду з російськими повістями” [9, 510], і зазначає, що з родиною Аксакових у поета були теплі стосунки. Діти С. Аксакова захоплювалися розумом, простотою українського митця, а ще тим, як він співав “малоросійських” пісень. Проте декілька десятиліть поспіль один із синів С. Аксакова – Іван Аксаков (відомий письменник і впливовий публіцист), “який багато дечого тоді вже розгубив із свого колишнього світогляду, надумав використати перебування у його в родині (так в оригіналі. – О. М.) Шевченка – проти українства...” [9, 701]. С. Єфремов зазначає, що ще під час відвідин Т. Шевченком Аксакових поет зумів розгледіти, що в “симпатіях” принаймні Ів. Аксакова до українства не все гаразд” [9, 702]. Шевченко критикував

останнього за його антинародні та антиукраїнські настрої, за те, що він відкрито підтримав князя В. Черкаського¹, котрий “обстоював право панів навіть після скасування кріпацтва карати селян різками” [9, 703].

Цілком протилежний погляд на національні потреби українського народу висловлював російський письменник і публіцист О. Герцен. Саме він як один з основоположників російського народництва, зазначає С. Єфремов, уперше в російському письменстві “показав, як треба ставити й розв’язувати українське питання” [5, 310]. У відповідному коментарі [див.: 9, 526-529] подано докладну характеристику особи російського автора та його діяльності, розглянуто взаємини Шевченка й Герцена. Варто зазначити, що загалом останній дістає під пером С. Єфремова винятково високу оцінку: “Надзвичайно сильної вдачі людина, великого розуму й освіти, незрівняної діялектики й остроти слова – Герцен був справді першорядним публіцистом, до того ж саме таким, якого вимагали тодішні часи” [9, 526-527]. Критикові імпонували ідеї російського автора, особливо його міркування стосовно питань українства. Позитивна оцінка виразно артикульована не тільки в коментарі, а й в окремій статті, присвяченій століттю від дня народження письменника [див.: 5]. У ній С. Єфремов аналізує позицію Герцена щодо проблем українців, зазначаючи, що вона базується виключно “на потребах народу”. Російський діяч, у розумінні дослідника, “обстоював <...> інтереси селянства, обороняючи його право на волю і землю” [5, 305]. Автор дає чітко зрозуміти, що саме завдяки Герценові в тогочасній “дореформенній Росії” було вперше виразно сформульовано, “що Україна – і не Польща, і не Московщина, що це країна самостійна, з своїми національними прикметами і з власними інтересами, які наказують їй дбати насамперед про своє власне життя, не поступаючись ним перед сусідами” [5, 306]. На відміну від сучасників публіцист-емігрант цілком свідомо обстоював позицію, що український народ – це окрема самостійна нація, і “визнавав за нею всі національні права, між ними право й на свій національний розвиток, що однаково не мирився ні з русифікацією, ні з полонізацією” [5, 308]. У цьому ж річищі з’ясовується Герценова адекватна оцінка доробку Шевченка. Знаючи останнього передусім як письменника (на жаль, особистого знайомства між митцями так і не відбулося), Герцен високо оцінює творчість українського поета, уважаючи її глибоко народною, і порівнює його з Кольцовим. Проте найбільшої ваги надано Шевченкові за його політичну діяльність, оскільки, на думку російського публіциста, він “явився борцом за свободу” [9, 529]. Про подібність творів Шевченка й Кольцова С. Єфремов міркує в коментарі про останнього [див.: 9, 230-232] і зауважує, що здебільшого російська критика робила подібні порівняння “знезнавки”. Критик указує, що ці два поети не лише читали твори один одного, а й залюбки цитували, однак не вдавалися до наслідування сучасника, не запозичували ідейну основу. Шевченко був добре обізнаний із публіцистикою Герцена, поважав російського колегу за “сміливе, незалежне слово” [9, 528], – наголошує С. Єфремов. Дослідник показав чіткий зв’язок між обома письменниками, зумовлений взаємною приязню та повагою. С. Єфремов висновує, що в російській літературі саме Герцен “чи не перший торкнувся історичної заслуги українського поета – його боротьби проти кріпацтва, зв’язавши ім’я Шевченка з визволенням селянства” [9, 529].

¹ Черкаський Володимир Олександрович (1824 – 1878) – російський державний та громадський діяч, брав активну участь у діяльності слов’янофільських гуртків, автор проєктів, загалом спрямованих на визволення селян із кріпацтва, проте не позбавлених суперечностей.

Окрему й специфічну групу становлять коментарі, присвячені питанням глибоко особистого характеру. Уникнути їх здебільшого неможливо, адже вони вносять певну ясність у розрізнені, часом неповні й суперечливі біографічні відомості. Коментарі про Ликеру Полусмак [див.: 8, 916-920] та Варвару Рєпніну [див.: 9, 607-611] наочно демонструють особливості такого завдання. Тема жінок у житті Т. Шевченка інтригує, бо, вочевидь, у цьому плані залишається чимало нерозгаданих та до кінця не з'ясованих місць. В окремих дискусійних питаннях намагався розібратися та внести корективи і С. Єфремов. За яскравий приклад може правити й коментар про Ликеру Полусмак. Тут залучено чимало матеріалу, завдяки якому вимальовується образ нареченої Шевченка. Про деталі їхнього знайомства та його нещасливий кінець написано вже чимало. Переважна більшість дослідників спиралася на спогади сучасників поета, частково причетних до тієї прикрої історії. С. Єфремов не відступає від цієї традиції й, дотримуючись певної хронології від початку знайомства поета з дівчиною, подає відомості про те, якою її бачили близькі та друзі поета. Насправді як саму Ликеру, так і особливо її потенційну роль дружини митця більшість його оточення не сприймала. Неодноразово про це говорилося й самому Шевченкові, але той, попри всі натяки, прагнув одружитися з Ликерою, допоки не пересвідчився у правоті своїх товаришів. У коментарі С. Єфремов не вдається до з'ясування, що насправді відвернуло митця від нареченої, тільки зазначає: "Остання активна спроба перемогти свою самотність скінчилася для Шевченка нещасливо, та й не могла в даному разі скінчитись инакше. Поминаючи навіть особисту вдачу Ликерину та цілу низку додаткових перешкод з боку середовища, занадто вже велика була сама відстань духова між поетом та обраною собі в подружжя дівчиною – "сиротою і наймичкою" [8, 920]. Варто додати, що в доробку вченого є замітка, написана значно раніше, під назвою "Остання любов Т. Г. Шевченка" (1900). У ній С. Єфремов подає дослівно оповідь М. Макарова, близького приятеля митця, літератора і громадського діяча із Чернігівщини, надруковану в газеті "Кавказ" (Тифліс), про Ликеру та поета. Насправді М. Макаров у "Кавказі" опублікував адресований йому лист В. Білозерського від 2 серпня 1860 р., у якому той найбільш вдало і влучно, "правдиво й об'єктивно" охарактеризував узаємини Шевченка й Ликери. Цитуючи яскраві місця із цього листа, С. Єфремов уважає, що саме цей фактичний матеріал вартує великої уваги, щоб нарешті поставити остаточну крапку в цій невеселій історії, доповнюваній новими деталями. Автор умисно не вдається до жодних коментувань змістової частини тексту: на думку дослідника, вибрані уривки дають змогу читачеві самому з'ясувати, що насправді змусило Шевченка відректися Ликери. На той час існувало три версії розриву стосунків між поетом та кріпачкою. За першою версією, Ликера нібито сама відмовилася виходити заміж за Тараса: "Причиною сварки був черговий дебош Шевченка десь у шинку". За другою версією, "причиною розходження була неохайність, нечепурність Ликерина, якої не міг терпіти Шевченко". Нарешті, остання версія, що її "обстоює Макаров, переказуючи, як Шевченко застав свою Ликеру з учителем за вправами зовсім не педагогічного характеру" [3, 88-89], вважається найбільш імовірною. О. Дорошкевич пізніше зазначив: "Версія Макарова, яка вже має за собою певну традицію, найсильніша, найнатуральніша серед усіх інших: це фліртування, залицання Ликери до когось иншого, і саме тоді, як поет не дозволяв собі зневажливої, грішної про неї думки" [3, 89]. С. Єфремов згаданю заміткою підтримав саме третю версію, розставивши тактовно й точно всі акценти в цій сумній історії.

А ось стосунки В. Рєпніної і Т. Шевченка дослідник вважає не чим іншим як романом, котрий не дійшов логічного завершення через поетове заслання. Він

переконалий, що про справжні почуття героїв цього роману одне до одного можна дізнатися між рядками їхніх листів. На думку коментатора, це була “немая любов”, яка загорілася в їхніх серцях, проте не дістала розвитку: “Отже з одного боку – безперечно кохання. З другого – можливо складніше почуття, що дрімотно таїлося в серці, але готове було пробуркатися, вирватися і запалати вогнем захоплення. Та обоє обмежили себе. Обоє стиснули свої почуття й закували їх у рямці світськопристойних стосунків. На дорозі стали станові забобони, звички, різниця інтересів, люде. А потім прийшла розлука. Запашний роман уривається в самому зародку” [9, 610-611]. Саме таким висновковим судженням С. Єфремов завершує свої роздуми про цей сповнений інтриги зв'язок.

Коментуванню персоналій у III (“Листування”) та IV (“Журнал”) томах “Повного зібрання творів Тараса Шевченка” дослідник надає виняткової ваги. Окрім залучення біографічних відомостей про ту чи ту особу, він обов'язково показує міжособистісний зв'язок із Шевченком, простежує характер стосунків, симпатії та антипатії, взаємовпливи як пасивні, так і активні у процесі спілкування, подекуди звертає пильну увагу на моральні та психологічні риси висвітлюваних осіб. Прикметно, що автор насамперед пояснює текст Шевченка, а не самі імена в контексті тексту, як це робить більшість сучасних коментаторів (В. Дудко вважає, що це “найнепотрібніший тип коментаря” [4, 33]); симптоматичним видається, що такої практики унікав С. Єфремов та його колеги. Доречно в цьому випадку навести цитату з показовим прикладом: “У перебігу підготування до публікації (в серії “Литературные памятники”) “Писем русского путешественника” Ніколая Карамзіна Лотман писав до Бориса Єгорова про одного з учасників цієї колективної роботи, що той “добре знає німецьку літературу і зовсім не знає і не розуміє Карамзіна. Тому, коментуючи [імена] Лесинґа, Мендельсона чи Ляфатера, він пояснює їх дуже правильно, але так, що можна перенести із Карамзіна у примітку до будь-якого іншого автора. Тобто він пояснює їхні імена, а не текст Карамзіна. <...> Такий коментар потрібен лише читачеві, який не знає, хто такі Шилер і Лесинґ” [4, 33]. С. Єфремов демонструє й достатньо добру обізнаність із реаліями, адже без цього чинника неможливе комплексне розуміння пояснюваного тексту, бо “не вивчивши належно реалій, часто дуже проблематично (чи й просто неможливо) відтворити коректно сам текст. Особливо це стосується власних імен і назв” [4, 32]. Тому коментарі С. Єфремова заслуговують на те, аби вважатися взірцевими з погляду наукової текстології, та водночас їх не варто наслідувати. За обсягом та формою у свій час вони слугували своєрідною шевченківською енциклопедією, і саме цим визначалася їхня цінність. Нині ж до створення коментарів висуваються інші вимоги, дещо відмінні від тих, які пропонувалися у 20-х рр. ХХ ст. Слушно зауважив К. Баршт: “Оскільки мова й культура еволюціонують, коментар виявляється необхідним будь-якій книжці, дата написання котрої відстоїть від нас на час життя одного покоління. Виходячи із цього, вимальовується принцип, на жаль, мало здійснений на практиці, – перевидавати академічні видання класиків мінімум один раз у період середньої тривалості життя людини. Коментар фактично проводить демаркаційну лінію, котра відокремлює рівень прочитання тексту, за якого він зберігає свій основний сенс, від того, на котрому його сенсова релевантність різко падає” [1, 286]. Російський дослідник вважає, що будь-який коментар до тексту актуальний протягом кількох десятків років, а вже потім досить часто він сам потребує коментування [1, 287].

Прикрим виглядає те, що в сучасній практиці видання творів Т. Шевченка та інших літературних пам'яток, коли йдеться про тлумачення самих текстів,

“новітні публікатори переважно обмежуються доробком попередників”, – “замість продовження дослідження тексту” [4, 31]. Саме тому, хоч як це сумно констатувати, започатковане С. Єфремовим та його колегами ґрунтовне фахове коментування текстів класичної спадщини в наш час досі не дістало, на жаль, гідного продовження (поодинокі винятки загальної ситуації не міняють). Проблема якісного наукового коментування залишається однією з нагальних і потребує вироблення, відновлення й уточнення критеріїв та інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барит К. О направлениях и пределах комментирования художественного текста // Вопросы литературы. – 2009. – № 5. – С. 280-303.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 720 с. – Парал. анот. англ.
3. Дорошкевич О. Трагедія самотнього чуття (Шевченко й Ликера) // Життя й революція. – 1926. – № 9. – С. 73-89.
4. Дудко В. Українське публікаторство: без коментарів // Критика. – 2009. – Число 9. – 10 (143-144). – С. 31-33.
5. Єфремов С. Герцен і українство // Єфремов С. За рік 1912-й: Статті, фейлетони, замітки. – К., 1913. – С. 303-310.
6. Єфремов С. Остання любов Т. Г. Шевченка // АНВ. – 1900. – Т. IX. – Ч. II. – С. 66.
7. Одарченко П. Тарас Шевченко і українська література: Зб. ст. / Ред. О. С. Зінкевич. – К.: Смолоскип, 1994. – 424 с. – Бібліогр.: с. 394-401. портр.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів / Редакція і вступне слово акад. Сергія Єфремова. – Т. III. Листування. Текст. Коментарій. – К.: ДВУ, 1929. – 1001 с.
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів / Під загальною редакцією акад. С. Єфремова. – Т. IV. Щоденні записки: Журнал. [Текст. Первісні варіанти. Коментарій. Редакція і вступна стаття С. Єфремова]. – К.: Вид. УАН, 1927. – 787 с.

Отримано 13 липня 2010 р.

м. Чернівці

Михайло Чалий
ЖИТТЯ І ТВОРИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Чалий М.К. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / Переклад з російської, післямова та коментарі Валерії Смілянської. – К.: Веселка, 2011. – 263 с.

Під грифом Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України уперше після 1882 р. перевидано працю Михайла Чалого – найповнішу на час своєї появи біографію Тараса Шевченка. Переклад українською здійснила завідувач відділу шевченкознавства Інституту літератури Валерія Смілянська, яка написала також ґрунтовну післямову до книжки, науковий коментар, уклала іменний покажчик. Досить значний, як на сьогодні, наклад видання удоступнить його широкому колу шанувальників Шевченкової творчості.

О.Б.

Наші презентації